2026-yil
8-son

FAN VA TA’LIM YANGILIKLARI

ILMIY - METODIK

JURNALI

saen.uz

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI

2026-yil
8-son

Bosh muharrir:
Shoumarov G‘ayrat Bahromovich, psixologiya fanlari doktori, akademik

Bosh muharrir o‘rinbosari:
Qodirov Umarali Do‘stqobilovich, psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Mas’ul kotib:
Muqimov Alisher

Texnik muharrir:
Qarshiyev Jamshid Murotaliyevich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.

TAHRIR HAY’ATI:

01.00.00 – FIZIKA-MATEMATIKA FANLARI
Ayupov Shavkat Abdullayevich, fizika-matematika fanlari doktori, akademik
A’zamov Abdulla, fizika-matematika fanlari doktori, akademik
Zohidov Erkin A’zamovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

02.00.00 – KIMYO FANLARI
Normaxamatov Nodirali Soxobataliyevich, kimyo fanlar doktori, professor
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, kimyo fanlar doktori, akademik

03.00.00 – BIOLOGIYA FANLARI
Abdurahmonov Ibrohim Yo‘lchiyevich, biologiya fanlari doktori, akademik
Sulaymonov Botirjon Abdushukurovich, biologiya fanlari doktori, akademik

04.00.00 – GEOLOGIYA-MINERALOGIYA FANLARI
Fayziyev Abdulhaq Radjabovich, geologiya-mineralogiya fanlari doktori, professor
Husanov Sultonboy To‘xtayevich, geologiya-mineralogiya fanlari doktori, professor

05.00.00 – TEXNIKA FANLARI
Allayev Qahramon Rahimovich, texnika fanlari doktori, akademik
Majidov Inom Urishevich, texnika fanlari doktori, professor
Turobjonov Sadritdin Maxamatdinovich, texnika fanlari doktori, akademik
Shaumarov Said Sanatovich, texnika fanlari doktori, professor

06.00.00 – QISHLOQ XO‘JALIGI FANLARI
Namozov Shodmon Ergashovich, qishloq xo‘jaligi fanlari doktori, akademik
Shoumarov Hikmat Bahromovich, qishloq xo‘jaligi fanlari nomzodi, professor

07.00.00 – TARIX FANLARI
Ziyo Azamat Hamid o‘g‘li, tarix fanlari doktori, akademik
Sagdullayev Anatoliy Sagdullayevich, tarix fanlari doktori, akademik
Yusupova Diloram Yunusovna, tarix fanlari doktori, akademik

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI
Abdurahmonov Qalandar Xodjayevich, iqtisod fanlari doktori, akademik
Musayev Behzod Anvarovich, iqtisod fanlari nomzodi
To‘xliyev Nurislom, iqtisod fanlari doktori, akademik
G‘ulomov Saidahror Saidahmedovich, iqtisod fanlari doktori, akademik

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI
2026-yil
8-son

09.00.00 – FALSAFA FANLARI
Nazarov Qiyom Normirzayevich, falsafa fanlari doktori, professor
Saifnazarov Ismoil Saifnazarovich, falsafa fanlari doktori, professor

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI
Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor
Sirojiddinov Shuhrat Samariddinovich, filologiya fanlari doktori, akademik
Xidirov Rajab Gulmatovich, filologiya fanlari nomzodi, dotsent (Tojikiston)

11.00.00 – GEOGRAFIYA FANLARI
Nigmatov Asqar Nigmatullayevich, geografiya fanlari doktori, professor
Tojiyeva Zulxumor Nazarovna, geografiya fanlari doktori, professor

12.00.00 – YURIDIK FANLAR
Rustamboyev Mirzayusuf Hakimovich, yuridik fanlar doktori, professor
Saidov Akmal Xolmatovich, yuridik fanlar doktori, akademik
Xolmo'minov Jumanazar Toshtemirovich, yuridik fanlar doktori, professor
Qodirov Bobiromon Bekmurodovich, yuridik fanlar doktori, professor

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI
Djurayev Risboy Haydarovich, pedagogika fanlari doktori, akademik
Ibraimov Xolboy, pedagogika fanlari doktori, akademik
Musurmonova Oynisa, pedagogika fanlari doktori, professor
Umarov Bahrom Norboyevich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

14.00.00 – TIBBIYOT FANLARI
Akilov Xabibulla Ataullayevich, tibbiyot fanlari doktori, professor
Nazirov Feruz Gafurovich, tibbiyot fanlari doktori, akademik

15.00.00 – FARMATSEVTIKA FANLARI
Abdullabekova Viloyat Nurillabekovna, farmatsevtika fanlari doktori, professor
Tulaganov Abduqodir Abdurahmonovich, farmatsevtika fanlari doktori, professor

16.00.00 – VETERINARIYA FANLARI
Daminov Asadullo Suvonovich, veterinariya fanlari doktori, professor
Jabborov Shuhrat Abdumajidovich, veterinariya fanlari doktori, professor
G'afurov Aktam G'afurovich, veterinariya fanlari doktori, professor

17.00.00 – SAN'ATSHUNOSLIK FANLARI
Ahmedova Nigora Rahimovna, sanatshunoslik fanlari doktori, professor
Hakimov Akbar Abdullayevich, san'atshunoslik fanlari doktori, akademik

18.00.00 – ARXITEKTURA
Nozilov Dodo Avazovich, arxitektura fanlari doktori, professor
Uralov Axtam Sindarovich, arxitektura fanlari doktori, professor

19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI
Abdusamatov Hasanboy Usmonjon o'g'li, psixologiya fanlari doktori, professor
Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor
Karimova Vasila Mamanosirovna, psixologiya fanlari doktori, professor
Halimova Mashraboy Vohidovna, psixologiya fanlari doktori, professor
Lazar Drajeta, psixologiya fanlari doktori, professor, Belgrad, Serbiya
Karpinskiy Konstantin Viktorovich, psixologiya fanlari doktori, professor, Grodno, Belarussiya
Suletbayeva Ella Serikbayevna, psixologiya fanlari doktori, dotsent

22.00.00 – SOTSIOLOGIYA FANLARI
Bekmurodov Mansur Bobomurodovich, sotsiologiya fanlari doktori, professor
Toshmuhamedova Dilorom Gafurdjanovna, sotsiologiya fanlari doktori

23.00.00 – SIYOSIY FANLAR
Fayzullayev Alisher Omonullayevich, siyosiy fanlar doktori, professor
Hasanov Otabek Abdurashidovich, siyosiy fanlar doktori
Paxrutdinov Shukritdin Ilyasovich, siyosiy fanlar doktori, professor
Omonov Baxtiyor Axtamovich, siyosiy fanlar doktori, professor
Quronboyev Qahramon Qo'chqorovich, siyosiy fanlar doktori, professor
Avazov Komil Xolliyevich, siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori

24.00.00 – ISLOMSHUNOSLIK FANLARI
Ibrohimov Ne'matulla, filologiya fanlari doktori, akademik
Islomov Zohidjon Mahmudovich, filologiya fanlari doktori, professor

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI
2026-yil
8-son

UDK 159.9:316.77:81'246.2

Begjanova Aydana Nuratdinovna,
QDU "Pedagogika va psixologiya" kafedrasi assistenti,
mustaqil izlanuvchi

KO'P TILLI TALABALAR SHAXSIDA MADANIY INTELLEKT NAMOYON BO'LISHINING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada ko'p tilli talabalar shaxsida madaniy intellekt namoyon bo'lishining metakognitiv, kognitiv, motivatsion va xulqiy mexanizmlari psixologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Shuningdek, ko'p tillilik tajribasi, madaniyatlararo empatiya, refleksiv nazorat, kommunikativ moslashuvchanlik va noaniqlikka bardoshlilikning talabalarning turli madaniy muhitlarda samarali faoliyat yuritishiga ta'siri yoritiladi.

Kalit so'zlar: ko'p tillilik, madaniy intellekt, metakognitiv mexanizm, kognitiv bilim, motivatsion yo'nalish, xulqiy moslashuv, madaniyatlararo empatiya, refleksiv nazorat, kommunikativ moslashuvchanlik, talaba shaxsi.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ПРОЯВЛЕНИЯ КУЛЬТУРНОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ЛИЧНОСТИ МНОГОЯЗЫЧНЫХ СТУДЕНТОВ

Аннотация. В данной статье с психологической точки зрения анализируются метакогнитивные, когнитивные, мотивационные и поведенческие механизмы проявления культурного интеллекта у многоязычных студентов. Также освещается влияние опыта многоязычия, межкультурной эмпатии, рефлексивного контроля, коммуникативной гибкости и толерантности к неопределённости на эффективную деятельность студентов в различных культурных средах.

Ключевые слова: многоязычие, культурный интеллект, метакогнитивный механизм, когнитивные знания, мотивационная направленность, поведенческая адаптация, межкультурная эмпатия, рефлексивный контроль, коммуникативная гибкость, личность студента.

PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF CULTURAL INTELLIGENCE MANIFESTATION IN MULTILINGUAL STUDENTS' PERSONALITY

Abstract. This article analyzes the metacognitive, cognitive, motivational, and behavioral mechanisms underlying the manifestation of cultural intelligence in multilingual students from a psychological perspective. It also examines the influence of multilingual experience, intercultural empathy, reflective control,

communicative flexibility, and tolerance of uncertainty on students' effective functioning in diverse cultural environments.

Keywords: multilingualism, cultural intelligence, metacognitive mechanism, cognitive knowledge, motivational orientation, behavioral adaptation, intercultural empathy, reflective control, communicative flexibility, student personality.

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida ta'lim muhitining madaniy jihatdan rang-baranglashib borishi ko‘p tilli talabalar shaxsida turli qadriyatlar, muloqot usullari va xulq me'yorlarini anglashga xizmat qiluvchi madaniy intellektning psixologik mexanizmlarini o‘rganishni dolzarb ilmiy masalaga aylantirmoqda. Ko‘p tillilik talabaga nafaqat boshqa tildagi axborotni qabul qilish, balki voqelikni turli madaniy nuqtayi nazarlar asosida talqin etish, suhbatdoshning pozitsiyasini anglash va odatiy stereotiplardan chetga chiqib fikrlash imkonini beradi. Madaniy intellekt shaxsning begona ijtimoiy muhitni idrok etishi, undagi yashirin ma'nolarni tushunishi, o‘z munosabatlarini ongli ravishda boshqarishi hamda vaziyat talablariga mos xulq strategiyasini tanlashi bilan bog‘liq murakkab psixologik tuzilma sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu jarayonda ijtimoiy idrok, refleksiya, empatiya, kognitiv moslashuvchanlik va emotsional o‘zini nazorat qilish mexanizmlari o‘zaro uyg‘unlashib, talabaning madaniy farqlarni ziddiyat manbai emas, balki shaxsiy rivojlanish imkoniyati sifatida qabul qilishiga yordam beradi. Bir tildan boshqa tilga o‘tish jarayonida ma'no, ohang, murojaat shakli va ijtimoiy masofani hisobga olish zarurati ko‘p tilli talabaning diqqatni tez qayta yo‘naltirish, vaziyatni qiyosiy tahlil qilish hamda muloqot oqibatlarini oldindan baholash qobiliyatlarini faollashtiradi.

Shuningdek, madaniy tajribalarni ichki qayta ishlash jarayonida shaxs o‘z qarashlari bilan boshqa madaniyat vakillarining qarashlari o‘rtasidagi tafovutlarni anglaydi. Bu esa uning o‘zligini saqlagan holda yangi muhitga moslashishi uchun psixologik zamin yaratadi. Motivatsion mexanizmlar talabaning notanish madaniy vaziyatlarga qiziqish bilan kirishishi, yuzaga keladigan noaniqlik va ruhiy zo‘riqishga bardosh berishi hamda muloqotdagi muvaffaqiyatsizliklardan keyin ham faol munosabatni davom ettirishi orqali namoyon bo‘ladi. Xulqiy moslashuv mexanizmi esa nutq sur'ati, yuz ifodasi, imo-ishora, suhbat masofasi va muomala uslubini vaziyatga muvofiq o‘zgartirishda ifodalanib, madaniyatlararo aloqalarning tabiiy va ishonchli kechishini ta'minlaydi. Mazkur xususiyatlarni psixologik jihatdan tadqiq etish ko‘p tilli talabalarning til kompetensiyasi bilan madaniy sezgirligi har doim ham bir xil darajada shakllanmasligini aniqlash, moslashuvga to‘sqinlik qiluvchi ichki omillarni ochib berish va ta'lim jarayonida zarur rivojlantiruvchi yondashuvlarni belgilash imkonini beradi. Shu bois ko‘p tilli talabalar shaxsida madaniy intellektning namoyon bo‘lish mexanizmlarini chuqur tahlil qilish ularning akademik hamkorlik, kasbiy muloqot va turli madaniyat vakillari bilan barqaror munosabatlar o‘rnatish salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim psixologik yo‘nalish hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi. L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasida inson psixikasining rivojlanishi ijtimoiy muhit, til va madaniy vositalarni o‘zlashtirish bilan uzviy bog‘liq jarayon sifatida talqin qilinadi [1]. Olimning fikricha, shaxs dastlab boshqa insonlar bilan muloqot jarayonida egallagan tajribasini keyinchalik ichki psixologik faoliyat shakliga aylantiradi. Ushbu yondashuv ko‘p tilli talabalar ongida turli madaniy me’yorlar, qadriyatlar va xulq andazalarining qanday o‘zlashtirilishini tushuntirish imkonini beradi. Har bir til muayyan xalqning dunyoni idrok etish usuli, tarixiy tajribasi va ijtimoiy munosabatlarini o‘zida aks ettirgani sababli, ko‘p tillilik talabada bir necha ma’no tizimining shakllanishiga zamin yaratadi. Turli tillardagi tushuncha va ifodalarni qiyoslash jarayoni uning voqelikka bir tomonlama emas, balki ko‘p nuqtayi nazardan yondashish qobiliyatini rivojlantiradi.

A.R. Luriya tilning inson xulqini boshqarish, faoliyatni rejalashtirish va vaziyatni ongli ravishda tahlil qilishdagi vazifalarini neyropsixologik jihatdan o‘rgangan [2]. Uning tadqiqotlarida nutq tashqi axborotni qabul qilish vositasi bilan bir qatorda diqqatni yo‘naltiruvchi, xotirani tartibga soluvchi va qaror qabul qilishni boshqaruvchi mexanizm sifatida yoritiladi. Mazkur qarashga asoslanib, ko‘p tilli talabaning madaniyatlararo vaziyatda til vositalarini ongli tanlashi uning psixologik boshqaruv imkoniyatlari bilan bog‘liq ekanini ko‘rish mumkin. Talaba suhbatdoshning nutq ohangi, murojaat shakli va yashirin maqsadini anglash jarayonida o‘zining oldingi tajribasini yangi sharoit talablariga muvofiq qayta tashkil etadi. L.S. Vigotskiy va A.R. Luriya g‘oyalari ko‘p tilli shaxsda madaniy intellekt ijtimoiy tajribani ichkilashtirish, til orqali tafakkurni boshqarish va madaniy ma’nolarni ongli ravishda qayta ishlash asosida rivojlanishini ko‘rsatadi [1; 2].

A.A. Leontyev nutqiy faoliyatni insonning ehtiyoji, motivi, maqsadi va muloqot vaziyati bilan belgilanadigan murakkab psixologik jarayon sifatida izohlagan [3]. Uning nazariyasida inson avval aytiladigan fikrning ichki mazmunini shakllantiradi, keyin unga mos til birliklarini tanlaydi va suhbatdoshning xususiyatlarini hisobga olgan holda bayon etadi. Ko‘p tilli talabalar muloqot jarayonida nafaqat qaysi tildan foydalanishni, balki fikrni qanday ohangda, qanday masofada va qaysi nutqiy usul orqali ifodalashni ham belgilaydilar. Bunday tanlov madaniy vaziyatni tez baholash, suhbatdoshning ehtimoliy munosabatini oldindan sezish va o‘z nutqini moslashtirish kabi psixologik operatsiyalarni faollashtiradi. A.A. Leontyevning qarashlari madaniy intellektning kommunikativ tomoni shaxsning maqsadga muvofiq nutq strategiyasini tuza olishida namoyon bo‘lishini asoslashga yordam beradi [3].

Ye.M. Vereshchagin ikki tillilikning psixologik xususiyatlarini o‘rganib, inson ongida turli til tizimlarining o‘zaro ta’siri murakkab ma’noviy jarayonlarni yuzaga keltirishini ta’kidlagan [4]. Olim tilni o‘zlashtirishni yangi so‘z va grammatik shakllarni yodlash emas, balki boshqa madaniyatga xos tasavvur, qadriyat va ijtimoiy tajribani anglash jarayoni sifatida baholagan. Ko‘p tilli talaba bir tildagi tushunchani boshqa tilga o‘girishda uning lug‘aviy ma’nosidan tashqari madaniy

mazmuni, hissiy bo‘yog‘i va qo‘llanish vaziyatini ham hisobga oladi. Ushbu faoliyat ma’nolarni qiyoslash, semantik farqlarni aniqlash va madaniy xatolarning oldini olishga xizmat qiluvchi refleksiv mexanizmlarni rivojlantiradi. A.A. Leontyev hamda Ye.M. Vereshchagin izlanishlari madaniy intellektning til tanlash, nutqni rejalashtirish, milliy mazmunni anglash va muloqotni vaziyatga mos ravishda boshqarish orqali ifodalanishini ochib beradi [3; 4].

V.G. Kostomarov til va madaniyat munosabatlarini tadqiq etib, milliy nutqiy xulq har bir xalqning tarixiy tajribasi, ijtimoiy qadriyatlari va muomala an’analari bilan shakllanishini ilmiy jihatdan asoslagan [5]. Uning ishlarida bir xil kommunikativ maqsad turli madaniy muhitlarda o‘ziga xos nutq shakllari, imo-ishoralar va murojaat usullari orqali ifodalanishi ko‘rsatiladi. Ko‘p tilli talaba ushbu farqlarni anglash jarayonida o‘z madaniyatiga xos muloqot me’yorlarini yagona va o‘zgarmas qoida sifatida qabul qilishdan asta-sekin voz kechadi. Bu holat uning madaniy nisbiylikni tushunishi, turli qarashlarni xolis baholashi va muloqotdagi stereotiplarni qayta ko‘rib chiqishiga zamin yaratadi. V.G. Kostomarovning qarashlari talabaning nutqiy xulqini begona madaniyat me’yorlariga moslashtirishi madaniy intellektning amaliy ifodasi ekanini tushuntiradi [5].

S.G. Ter-Minasova madaniyatlararo kommunikatsiya jarayonida yuzaga keladigan tushunmovchiliklarning aksariyati til qoidalarini bilmaslikdan ko‘ra madaniy tasavvurlar o‘rtasidagi tafovutlar bilan bog‘liq ekanini ko‘rsatgan [6]. Uning tadqiqotlarida so‘zlar ortida turuvchi ijtimoiy tajriba, milliy stereotiplar, qadriyatlar va xulq me’yorlarini bilish samarali muloqotning muhim sharti sifatida baholanadi. Ko‘p tilli talaba boshqa madaniyat vakilining xatti-harakatini o‘z me’yorlari asosida keskin baholamasdan, uning madaniy sabablarini tushunishga intilganida empatiya va madaniy sezgirlik namoyon bo‘ladi. Noaniq vaziyatlarga bardosh berish, o‘z hissiy reaksiyalarini nazorat qilish va muloqot uslubini o‘zgartira olish uning madaniy muhitga psixologik moslashuvini kuchaytiradi. V.G. Kostomarov va S.G. Ter-Minasovaning ilmiy qarashlari ko‘p tilli talabalar shaxsida madaniy intellekt til bilimidan tashqari, madaniy ma’nolarni anglash, stereotiplardan chekinish, empatik munosabat bildirish va xulqni vaziyatga mos ravishda o‘zgartirish qobiliyatlarini ham qamrab olishini ko‘rsatadi [5; 6].

Madaniy intellektni zamonaviy psixologik nuqtayi nazardan o‘rganishda S. Ang, L. Van Dyne va ularning hamkorlari tomonidan ishlab chiqilgan Cultural Intelligence Scale (CQS) muhim metodologik asoslardan biri hisoblanadi. CQS 20 ta tasdiqdan tashkil topgan bo‘lib, madaniy intellektning metakognitiv, kognitiv, motivatsion va xulqiy tarkibiy qismlarini o‘lchaydi. Metakognitiv shkala to‘rtta, kognitiv shkala oltita, motivatsion shkala beshta va xulqiy shkala beshta savolni o‘z ichiga oladi. Metodikaning dastlabki variantida respondentlar har bir fikrga munosabatini 1 balldan 7 ballgacha bo‘lgan Likert shkalasi orqali baholaydilar.

Metakognitiv madaniy intellekt talabaning madaniyatlararo muloqot vaqtida o‘z fikrlash jarayonini kuzatishi, oldingi tasavvurlarini tekshirishi va vaziyatga qarab fikrlash strategiyasini o‘zgartirishini bildiradi. Tadqiqotda ushbu tarkibiy

qism “metakognitiv anglash” nomi bilan ifodalangan. Kognitiv madaniy intellekt turli xalqlarning qadriyatlari, urf-odatlari, diniy qarashlari, ijtimoiy me’yorlari, huquqiy tizimlari va muloqot qoidalari haqidagi bilimlarni qamrab oladi. Tadqiqot jadvalidagi “madaniy bilimlarni qo‘llash” ko‘rsatkichi mazkur kognitiv komponent mazmuniga mos keladi. Motivatsion madaniy intellekt shaxsning boshqa madaniyat vakillari bilan muloqot qilishga qiziqishi, yangi madaniy muhitda faol bo‘lish istagi va mavjud qiyinchiliklarni yengishga sarflaydigan ruhiy kuchini ifodalaydi. Xulqiy madaniy intellekt esa nutq sur’ati, ovoz ohangi, so‘z tanlash, imo-ishora, mimika va muloqot masofasini madaniy vaziyat talablariga mos ravishda o‘zgartirish qobiliyatidan iborat. Mazkur to‘rtta komponent madaniy intellektning o‘zaro bog‘langan, biroq mazmunan farqlanuvchi tarkibiy qismlari sifatida qaraladi.

Metodologiya. Tadqiqotda 42 nafar ko‘p tilli talaba ishtirok etdi. Respondentlarga metodika individual yoki guruhiy shaklda taqdim etilib, har bir tasdiqning ularning xulqi va shaxsiy tajribasiga qay darajada mos kelishini belgilash so‘raldi. Tadqiqotda S. Ang, L. Van Dyne va C. Koh tomonidan ishlab chiqilgan Madaniy intellekt shkalasi (Cultural Intelligence Scale — CQS)dan foydalanildi. Mazkur metodika madaniy intellektning metakognitiv, kognitiv, motivatsion va xulqiy tarkibiy qismlarini baholash orqali shaxsning turli madaniy muhitlarni anglash, ularga qiziqish bildirish va o‘z xatti-harakatlarini vaziyat talablariga moslashtirish imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

CQS 20 ta tasdiqdan iborat bo‘lib, uning metakognitiv shkalasi 4 ta, kognitiv shkalasi 6 ta, motivatsion shkalasi 5 ta va xulqiy shkalasi 5 ta bandni o‘z ichiga oladi. Respondentlarning javoblari 1 balldan 7 ballgacha bo‘lgan Likert shkalasi asosida baholandi. Har bir shkala bo‘yicha tegishli bandlarning ballari alohida jamlanib, ularning o‘rtacha qiymati hisoblandi. Umumiy madaniy intellekt ko‘rsatkichi barcha 20 ta band bo‘yicha olingan ballarning umumiy o‘rtacha qiymati asosida aniqlandi. Shuningdek, natijalar past, o‘rta va yuqori darajalarga ajratilib, har bir darajadagi respondentlar soni hamda ularning foiz ko‘rsatkichlari hisoblandi. Foiz ko‘rsatkichi respondentlar sonining umumiy tanlanma hajmiga nisbati asosida aniqlandi.

Tadqiqot natijalarini tavsiflashda arifmetik o‘rtacha qiymat (M), standart og‘ish (SD), respondentlarning darajaviy taqsimoti va foiz ko‘rsatkichlaridan foydalanildi. M ko‘rsatkichi tanlanmadagi respondentlarning muayyan shkala bo‘yicha o‘rtacha natijasini ifodalasa, SD natijalarning o‘rtacha qiymat atrofida tarqalish darajasini ko‘rsatadi. Standart og‘ishning kichik qiymati respondentlar natijalarining bir-biriga nisbatan yaqinligini, yuqori qiymati esa individual tafovutlarning kuchliroq ekanini bildiradi.

Ma’lumotlarning statistik ishonchliligini baholashda har bir shkala va umumiy ko‘rsatkich bo‘yicha Cronbach alfa koeffitsiyenti, ballar taqsimotining me’yoriyligini aniqlashda esa Shapiro–Wilk mezoni nazarda tutildi. Taqsimotning me’yoriylik shartlariga javob bergan holatlarda guruhlararo farqlarni aniqlash uchun Student t-mezoni, o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni baholash uchun

Pearson korrelyatsiyasi; me'yoriylik sharti bajarilmagan holatlarda esa Mann–Whitney mezoni va Spearman korrelyatsiyasidan foydalanish belgilandi.

Tadqiqotda madaniyatlararo empatiya va noaniqlikka bardoshlilik CQSning mustaqil tarkibiy shkalalari sifatida emas, balki qo‘shimcha psixologik ko‘rsatkichlar sifatida qaraldi. Shu sababli mazkur ko‘rsatkichlarni baholashda CQSdan tashqari tegishli qo‘shimcha psixodiagnostik metodikalardan foydalanish zarurligi hisobga olindi. Mazkur yondashuv ko‘p tilli talabalar shaxsida madaniy intellektning asosiy komponentlari bilan bir qatorda empatiya va noaniqlikka bardoshlilik kabi psixologik xususiyatlarning namoyon bo‘lishini kompleks tahlil qilish imkonini beradi.

1-jadval

Ko‘p tilli talabalarda madaniy intellekt namoyon bo‘lishining psixologik mexanizmlari, N=42

Psixologik ko‘rsatkichlar	M	SD	Yuqori	O‘rta	Past
Metakognitiv anglash	4,02	0,58	20 nafar — 47,6%	18 nafar — 42,9%	4 nafar — 9,5%
Madaniy bilimlarni qo‘llash	3,67	0,61	14 nafar — 33,3%	22 nafar — 52,4%	6 nafar — 14,3%
Madaniyatlararo motivatsiya	4,10	0,54	22 nafar — 52,4%	17 nafar — 40,5%	3 nafar — 7,1%
Xulqiy moslashuvchanlik	3,79	0,60	15 nafar — 35,7%	22 nafar — 52,4%	5 nafar — 11,9%
Madaniyatlararo empatiya	4,05	0,52	21 nafar — 50,0%	18 nafar — 42,9%	3 nafar — 7,1%
Noaniqlikka bardoshlilik	3,55	0,72	12 nafar — 28,6%	21 nafar — 50,0%	9 nafar — 21,4%
Umumiy madaniy intellekt	3,86	0,49	18 nafar — 42,9%	20 nafar — 47,6%	4 nafar — 9,5%

Natijalar. Metakognitiv anglash ko‘rsatkichi bo‘yicha o‘rtacha qiymat 4,02, standart og‘ish 0,58 ni tashkil etdi. Respondentlarning 20 nafari (47,6%) yuqori, 18 nafari (42,9%) o‘rta va 4 nafari (9,5%) past darajani qayd etdi. Mazkur natijalar ko‘p tilli talabalarning aksariyatida madaniyatlararo vaziyatlarda o‘z fikrlash jarayonini kuzatish, suhbatdoshning madaniy xususiyatlarini hisobga olish hamda avvalgi qarashlarini qayta baholash qobiliyati shakllanganini ko‘rsatadi. Past darajadagi ko‘rsatkich esa ayrim respondentlarda begona madaniy muhitda o‘z xatti-harakatlarini refleksiv tahlil qilish va mavjud stereotiplarni qayta ko‘rib chiqishda qiyinchiliklar mavjudligini ko‘rsatishi mumkin.

Madaniy bilimlarni qo‘llash bo‘yicha o‘rtacha qiymat 3,67, standart og‘ish 0,61 ni tashkil etdi. Ushbu ko‘rsatkich bo‘yicha 14 nafar talaba (33,3%) yuqori, 22 nafari (52,4%) o‘rta va 6 nafari (14,3%) past darajada qayd etildi. O‘rta darajadagi respondentlar ulushining yuqoriligi talabalarda turli xalqlarning urf-odatlari, qadriyatlari va kommunikativ me'yorlari haqida ma'lum bilimlar mavjudligini, biroq mazkur bilimlarni turli madaniy vaziyatlarda barqaror qo‘llash ko‘nikmasi yetarlicha shakllanmaganini ko‘rsatadi. Shu jihatdan madaniyatlararo vaziyatlarni

tahlil qilish va amaliy kommunikativ mashg‘ulotlardan foydalanish ushbu ko‘rsatkichni rivojlantirishning muhim yo‘nalishi sifatida qaraladi.

Madaniyatlararo motivatsiya jadvaldagi yuqori ko‘rsatkichlardan biri bo‘lib, uning o‘rtacha qiymati 4,10, standart og‘ishi 0,54 ni tashkil etdi. Respondentlarning 22 nafari (52,4%) yuqori, 17 nafari (40,5%) o‘rta va 3 nafari (7,1%) past darajani namoyon etdi. Natijalar ko‘p tilli talabalarning aksariyatida boshqa madaniyat vakillari bilan muloqot qilish, yangi madaniy tajribalarni o‘zlashtirish va notanish ijtimoiy muhitda faol ishtirok etishga nisbatan ijobiy motivatsiya mavjudligini ko‘rsatadi. Mazkur motivatsiya madaniyatlararo muloqotdagi qiyinchiliklarni yengish, kommunikativ xatolardan keyin faol munosabatni davom ettirish va yangi tajribani shaxsiy rivojlanish manbai sifatida qabul qilish bilan bog‘liq.

Xulqiy moslashuvchanlik bo‘yicha o‘rtacha qiymat 3,79, standart og‘ish 0,60 ni tashkil etdi. Respondentlarning 15 nafari (35,7%) yuqori, 22 nafari (52,4%) o‘rta va 5 nafari (11,9%) past darajada qayd etildi. Olingan natijalar talabalarning ko‘pchiligida nutq uslubi, murojaat shakli, ovoz ohangi, imo-ishora va boshqa xulqiy komponentlarni madaniy vaziyatga moslashtirish qobiliyati mavjudligini ko‘rsatadi. Biroq o‘rta darajadagi respondentlar ulushining yuqoriligi ushbu moslashuvchanlikning murakkab yoki kutilmagan madaniyatlararo vaziyatlarda har doim ham barqaror namoyon bo‘lmasligini ko‘rsatadi.

Madaniyatlararo empatiya ko‘rsatkichi bo‘yicha o‘rtacha qiymat 4,05, standart og‘ish 0,52 ni tashkil etdi. Talabalarning 21 nafari (50,0%) yuqori, 18 nafari (42,9%) o‘rta va 3 nafari (7,1%) past darajani namoyon etdi. Mazkur natijalar respondentlarning katta qismida boshqa madaniyat vakillarining his-tuyg‘ulari, qarashlari va xatti-harakatlari sabablarini tushunishga intilish mavjudligini ko‘rsatadi. Empatiyaning yuqori darajasi madaniy tafovutlarni salbiy baholashning oldini olish, suhbatdoshga hurmat bilan munosabatda bo‘lish va madaniyatlararo ziddiyatlarda konstruktiv yondashuvni tanlash uchun muhim psixologik resurs hisoblanadi.

Noaniqlikka bardoshlilik boshqa ko‘rsatkichlarga nisbatan eng past o‘rtacha qiymatni qayd etdi: M=3,55, SD=0,72. Ushbu ko‘rsatkich bo‘yicha 12 nafar respondent (28,6%) yuqori, 21 nafari (50,0%) o‘rta va 9 nafari (21,4%) past darajada bo‘ldi. Natijalar ayrim talabalarda notanish madaniy muhitda xulq qoidalari noaniq bo‘lgan, suhbatdoshning munosabati oldindan prognoz qilinmagan yoki kutilmagan vaziyatlar yuzaga kelgan hollarda ikkilanish va psixologik zo‘riqish ehtimoli yuqoriligini ko‘rsatadi. Mazkur ko‘rsatkich bo‘yicha standart og‘ishning nisbatan yuqoriligi respondentlar o‘rtasidagi individual tafovutlarning boshqa ko‘rsatkichlarga qaraganda kuchliroq ekanini bildiradi.

Umumiy madaniy intellekt ko‘rsatkichi bo‘yicha o‘rtacha qiymat 3,86, standart og‘ish 0,49 ni tashkil etdi. Respondentlarning 18 nafari (42,9%) yuqori, 20 nafari (47,6%) o‘rta va 4 nafari (9,5%) past darajani qayd etdi. Shunday qilib, tanlanmadagi talabalarning 90,5 foizida madaniy intellekt o‘rta yoki yuqori darajada shakllangan. Standart og‘ishning nisbatan kichikligi esa respondentlarning umumiy natijalari

o‘rtasida keskin tafovutlar mavjud emasligini va tanlanmada umumiy tendensiya shakllanganini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, natijalar ko‘p tilli talabalar shaxsida madaniy intellektning nisbatan yaxshi shakllangan jihatlari madaniyatlararo motivatsiya (M=4,10), madaniyatlararo empatiya (M=4,05) va metakognitiv anglash (M=4,02) ekanini ko‘rsatdi. Nisbatan past ko‘rsatkich esa noaniqlikka bardoshlilik (M=3,55) bo‘yicha kuzatildi. Bu holat talabalarning boshqa madaniyatlar bilan muloqotga qiziqishi va suhbatdoshning holatini tushunish qobiliyati yetarlicha rivojlangan bo‘lsa-da, noaniq va kutilmagan madaniyatlararo vaziyatlarda psixologik barqarorlikni saqlash ko‘nikmasini yanada rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi. Shu sababli ta’lim jarayonida til kompetensiyasi bilan bir qatorda madaniyatlararo vaziyatlarni tahlil qilish, refleksiya, emotsional o‘zini boshqarish, stereotiplarni anglash va xulqiy moslashuvchanlikni rivojlantirishga qaratilgan psixologik mashg‘ulotlarni qo‘llash maqsadga muvofiq.

Muhokama. Olingan natijalar ko‘p tilli talabalarda madaniy intellektning rivojlanishi nafaqat til kompetensiyasi, balki madaniy tajribani anglash, o‘z fikrlash jarayonini nazorat qilish, empatik munosabat va muloqotga bo‘lgan motivatsiya bilan ham bog‘liqligini ko‘rsatadi. Madaniyatlararo motivatsiya va empatiyaning yuqori darajada namoyon bo‘lishi boshqa madaniyat vakillari bilan muloqotga ochiqlik va ularning qarashlarini tushunishga tayyorlik mavjudligini anglatadi. Bu holat Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish haqidagi qarashlari hamda Ang va uning hamkorlari tomonidan ilgari surilgan madaniy intellektning ko‘p komponentli modeli bilan uyg‘unlashadi.

Shu bilan birga, noaniqlikka bardoshlilikning nisbatan pastligi ko‘p tilli talabalarning kutilmagan va aniq me’yorlar belgilanmagan madaniy vaziyatlarda qo‘shimcha psixologik qo‘llab-quvvatlashga ehtiyoj sezishini ko‘rsatadi. Demak, ta’lim jarayonida til o‘rgatish bilan bir qatorda madaniyatlararo vaziyatlarni tahlil qilish, refleksiya, empatiya va noaniq vaziyatlarga moslashish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan mashg‘ulotlarni tashkil etish muhimdir.

Xulosa. Tadqiqot natijalari ko‘p tilli talabalar shaxsida madaniy intellektning shakllanishi va namoyon bo‘lishi bir-biri bilan o‘zaro bog‘liq bo‘lgan metakognitiv, kognitiv, motivatsion va xulqiy mexanizmlar asosida kechishini ko‘rsatdi. Olingan natijalarga ko‘ra, tadqiqotda ishtirok etgan 42 nafar talabaning 90,5 foizida umumiy madaniy intellekt o‘rta yoki yuqori darajada namoyon bo‘lgan. Bu holat ko‘p tillilik tajribasi talabaning turli madaniy muhitlarni anglash, madaniy farqlarni qabul qilish va muloqot jarayonida o‘z xatti-harakatlarini moslashtirish imkoniyatlarini rivojlantirish uchun muhim psixologik zamin yaratishini ko‘rsatadi.

Tahlil natijalarida madaniyatlararo motivatsiya eng yuqori ko‘rsatkichni namoyon etib, uning o‘rtacha qiymati 4,10 ni tashkil etdi. Respondentlarning 52,4 foizida mazkur ko‘rsatkich yuqori darajada qayd etildi. Madaniyatlararo empatiya ham yuqori darajada shakllangan bo‘lib, o‘rtacha qiymat 4,05 ni tashkil etdi. Metakognitiv anglashning o‘rtacha qiymati 4,02 ga teng bo‘lib, talabalarning katta

qismi turli madaniy vaziyatlarda o‘z fikrlash jarayonini kuzatish va mavjud qarashlarini qayta baholash imkoniyatiga ega ekanini ko‘rsatdi. Mazkur natijalar ko‘p tilli talabalarning boshqa madaniyat vakillari bilan muloqot qilishga ichki tayyorligi, ularning nuqtayi nazarini tushunishga intilishi hamda madaniy vaziyatlarni ongli ravishda tahlil qilish qobiliyati nisbatan yaxshi shakllanganligini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, noaniqlikka bardoshlilik ko‘rsatkichi boshqa mezonlarga nisbatan pastroq natijani qayd etdi: uning o‘rtacha qiymati 3,55 bo‘lib, respondentlarning 21,4 foizida ushbu ko‘rsatkich past darajada namoyon bo‘lgan. Mazkur holat notanish madaniy vaziyatlarda xulq me’yorlarining noaniqligi, suhbatdoshning munosabatini oldindan baholashdagi qiyinchiliklar va kutilmagan kommunikativ vaziyatlar ayrim talabalar uchun psixologik zo‘riqish manbai bo‘lishi mumkinligini anglatadi. Shuningdek, ushbu ko‘rsatkich bo‘yicha standart og‘ishning 0,72 ga tengligi individual tafovutlarning boshqa ko‘rsatkichlarga nisbatan kuchliroq ekanini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, tadqiqot ko‘p tilli talabalarda madaniy intellektni faqat til kompetensiyasi bilan izohlash yetarli emasligini ko‘rsatdi. Madaniy intellektning samarali namoyon bo‘lishida madaniy vaziyatni anglash, boshqa madaniyat vakillarining qarash va hissiyotlarini tushunish, muloqotga bo‘lgan motivatsiya, noaniqlikka bardoshlilik hamda xulq-atvorni vaziyatga mos ravishda o‘zgartira olish kabi psixologik mexanizmlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu asosda ta’lim jarayonida ko‘p tilli talabalarning madaniy intellektini rivojlantirish uchun faqat til bilimlarini oshirish bilan cheklanib qolmasdan, madaniyatlararo vaziyatlarni tahlil qilish, rolli o‘yinlar, refleksiv topshiriqlar, muloqot treninglari va noaniq vaziyatlarda qaror qabul qilishga yo‘naltirilgan psixologik mashg‘ulotlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv talabalarning madaniy farqlarni ziddiyat manbai sifatida emas, balki o‘zaro anglashuv va shaxsiy rivojlanish imkoniyati sifatida qabul qilishiga, akademik va kasbiy muhitda samarali madaniyatlararo muloqot olib borishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Выготский Л.С. Мышление и речь: психологические исследования. — Москва; Ленинград: Соцэкгиз, 1934.

2. Лурия А.Р. Язык и сознание. — Санкт-Петербург: Питер, 2019. — 333 с.

3. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. — Москва: Смысл, 1999. — 287 с.

4. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. — 4-е изд., перераб. и доп. — Москва: Русский язык, 1990. — 246 с.

5. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: три лингвострановедческие концепции: лексического фона, речеповеденческих тактик и сапиентемы. — Москва: Индрик, 2005. — 1037 с.

6. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. — Москва: Слово/Slovo, 2000. — 261 с.

7. Ang S., Van Dyne L., Koh C. Personality Correlates of the Four-Factor Model of Cultural Intelligence // Group & Organization Management. — 2006. — Vol. 31, № 1. — P. 100–123.

8. Ang S., Van Dyne L., Koh C., Ng K.Y., Templer K.J., Tay C., Chandrasekar N.A. Cultural Intelligence: Its Measurement and Effects on Cultural Judgment and Decision Making, Cultural Adaptation and Task Performance // Management and Organization Review. — 2007. — Vol. 3, № 3. — P. 335–371.

9. Ang S., Van Dyne L. Handbook of Cultural Intelligence: Theory, Measurement, and Applications. — Armonk, New York: M.E. Sharpe, 2008. — 414 p.

10. Ng K.Y., Van Dyne L., Ang S. From Experience to Experiential Learning: Cultural Intelligence as a Learning Capability for Global Leader Development // Academy of Management Learning & Education. — 2009. — Vol. 8, № 4. — P. 511–526.

11. Ang S., Van Dyne L., Tan M.L. Cultural Intelligence // The Cambridge Handbook of Intelligence / Ed. by R.J. Sternberg, S.B. Kaufman. — New York: Cambridge University Press, 2011. — P. 582–602.

12. Van Dyne L., Ang S., Ng K.Y., Rockstuhl T., Tan M.L., Koh C. Sub-Dimensions of the Four-Factor Model of Cultural Intelligence: Expanding the Conceptualization and Measurement of Cultural Intelligence // Social and Personality Psychology Compass. — 2012. — Vol. 6, № 4. — P. 295–313.

13. Ng K.Y., Van Dyne L., Ang S. Cultural Intelligence: A Review, Reflections, and Recommendations for Future Research // Conducting Multinational Research: Applying Organizational Psychology in the Workplace / Ed. by A.M. Ryan, F.T.L. Leong, F.L. Oswald. — Washington, DC: American Psychological Association, 2012. — P. 29–58.

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI

2026-yil
8-son

Muassis - "FAN VA INNOVATSIYA YANGILIKLARI" MCHJ
Jurnal hamkori - «PROFI UNIVERSITY»

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2024-yil 24-may kuni № 454068-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Jurnal 2024-yilda tashkil etilgan, 1 oyda bir marta o'zbek, tojik, qozoq, qirg'iz, qoraqalpoq, rus va ingliz tillarida nashr etiladi.

Tahririyat manzili: 190110, Toshkent shahri Uchtepa tumani, Bog'iston MFY, 14-mavze, 8-uy.

Telefonlar: +998 90 749 00 00
+998 90 749 77 77
+998 91 902 05 01
E-mail: saen_2024@mail.ru
Jurnal sayti: www.saen.uz
Telegram kanali: **https://t.me/saen_2024**

Maqolada keltirilgan fakt va ma'lumotlarning to'g'riligi uchun mualliflar mas'uldirlar.

"Fan va ta'lim yangiliklari" ilmiy-amaliy jurnali Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining qarori (25.08.2025 y., №374/5) bilan pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

ISSN: 3093-8694